

ԳՐԲԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

«ՆՈՐ ԴԱՐ» ԵՒ ՄԻԻԹԱՐ —

Պ. ՉԵՐԱԶ ԵՒ ԴԱՅՑԱԿՂՈՒ

ԹԻՒՆԸ —

ԲԱՌ ՄԸ «ՇԱՐԺՈՒՄ» ԻՆ. —

Պ. ՉԵՐԱԶ ԵՒ ՇԱՐԺՈՒՄ : — Լ. ՄԱՐԻՑԷ

«ԱՄՍԱԿԱՆԻ ԽՆԴԻՐԸ».

«ՆՈՐ ԴԱՐ» ԵՒ ՄԻԻԹԱՐ

Մխիթարի յորեկեանին առիթով բովանդակ հայ ժողովրդին ցոյց տուած ախտաւն խանձ դավաճութեանը մէջ միակ թիժը կազմեցին այն «միջնադարեան» յօդուածները որով «Նոր ազգը հալածեալ Մխիթարի յիշատակը Ամբողջ ազգը իր յարգանքին ու երաստագիտութիւնը կ'ուզէր ոչ թէ կաթողիկ միաբանութեան մը ինիւսարին, այլ Ս. Դազարու գրական-ազգային սուներ կառուցանողին, եւ Մխիթարեան ներս իրենք իսկ յորեկեանի բոլոր հանդիսութեանը մէջ, ինչպէս եւ այդ առթիւ իրենց հրատարակած գրքին մէջ, ամէն ջանք բրած էին այդ տօնախմբութեան տալ ոչ մէկ կրօնական գոյն, այլ յոյժ գրական-ազգային գոյն մը. միայն «Նոր Դար»ն էր որ յատուեցաւ այդ յորեկեանին մէջ «ուրացողի» մը փառաբանութիւն տեսնել եւ Մխիթարի ու իր յաջորդներուն նկատմամբ բանագործական բառեր գործածել Այդ ընթացքը անձա՛հ էր. անիմաստ եւ ապերախտ :

Երբ մարդ մը, ըլլալ կաթողիկ, լուսաւորչական, բողոքական կամ պոետապական, իր ազգին կը մատուցանէ այնքան մեծ ծառայութիւն մը որքան Մխիթար մատուց իր ինիւսալ վնասովը, ազգը որուն այդ մարդը կը պատկանի. անոր յիշատակը տօնելու ասին՝ անոր գաւառներովը չ'ըզգայիր, անոր կատարած բուն գործը միայնք եւ տեսնէ. Եթէ Մխիթար Հայոց մէջ կաթողիկոսութիւնը մտցնող առաջին Հայը եղած ըլլար, պիտի բմբունէր՝ մինչեւ աստիճան մը «Նոր Դար»ն հակակրօնութիւնը արդ. Մխիթար ուրիշ բան չըրաւ իւր թիւ յարիւ չարժման մը որ մեր մէջ գոյութիւն ունէր միւլքրիստոնց չըջնէն. ի վեր. անչույս իր ծրարքին մէջ, Մխիթար այնքան տեղ տուած էր կաթողիկոսութիւնը Հայոց մէջ տարածելու նպատակին որքան Հայոց լեզուն ու գրականութիւնը վերակենդանացնելու ձեռնարկին, եւ ուրիշ կերպ չէր կրնար ընելքանի որ Համոզուած կաթողիկ մըն էր. բայց. այդ կաթողիկը Հայ էր. արեւել. եւ Մխիթար մեր մէջ առաջին մարդը եւ զաւ որ բմբունջ թէ ազգ եւ կրօնք տա բեր բաներ են. թէ ինչ կրօնք ալ պատկանի՝ Հայ մը Հայն է միշտ. ինքն եւ իր յաջորդները ասով հակազգած եղան մեր ազգին երկու հաւասարա-

պէս մոլեռանդ տարբերուն զէմ (որոնց կատարի աստիճանութիւնն իրարու նկատմամբ զըլխաւոր պատճառներէն մէկն եղած էր միւրքին հանց թաղապարտութեան կործանման), հակազգած եղան թէ՛ այն թանձրամիտ լուսաւորչական Հայերուն զէմ որոնք թոյլոր կաթողիկ Հայերն «տարաբայ» ու «գաւաճան» կը նկատէին, եւ թէ՛ այն նողկալի կաթողիկ Հայերուն որոնք կաթողիկ ըլլալուն համար զիրենք պարտաւոր կը կարծէին Հայ անունին արհամարհել. Անչույս, իր երկու դարու կեանքին մէջ Մխիթարեան միաբանութիւնն ունեցած է արարքներ, հրատարակութիւններ որոնք աւելի կաթողիկէն քան թէ հայ, որոնք երբեմն նոյնիսկ այնքան կաթողիկ են որ հակառակական կրօնաւ համարուել. «Նոր դար»ը իրաւունք պիտի ունենար ինքէ միայն այդ որչա արարքներուն զէմ ուզէր իր քնննադատութիւնը. բայց երբ կը տօնուի Մխիթարի տան երկդարեան գործը, պէտք է անոր ամբողջութեան գոյնն ու նշանակութիւնը ի նկատի առնել, եւ այդ ամբողջութեանը մէջ «հայ» տարբը կը տարապիտէ՝ «կաթողիկ» տարբը աննշմարելի գործերնու աստիճան. եւ այսպէս վարուելու պարտականութիւնը աւելի անհրաժեշտ կը դառնայ երբ մտածենք որ այս միջոցին հայ ժողովրդին հոգեբանութիւնը այնպիսի փուլի մը մէջ է մտած ուր այլեւս կաթողիկի, բողոքական, լուսաւորչական խտրութիւնները բացարձակապէս դադարած են ազգին միութեան վնասել :

Կարճ չէ մոռնալ որ Մխիթարեանները, — մասնաւոր Վեհաօրհանները. — ոչ միայն իրենց սկզբունք բրած են «այնքան հայ ըլլալ որքան կաթողիկ», այլ եւ իրաւատութեան մէջ «աւելի Հայ եղած են քան կաթողիկ», եւ ասոր համար հայրածնած են, պապամոլ Հայերէն. Ս. Դազարու վանքն այդ հալածանքին ենթարկուած է նոյն իսկ Մխիթարի սկսեալ. եւ պէտք եղած է Ս. Դազարու վանահայրերուն ամբողջ ճարպկութիւնը՝ առաջին տուններու համար իրենց միաբանութեան Հոռոմէ խորակուելու վտանգին, եւ իրենց ամբողջ ամբողջութիւնը Մխիթարի տան «հայ» նկարագիրը հակառակ Հասունեաններուն գոգեւիլէն իրենցինսուն անեղծ պահպանել յաջողելու համար. Միւլքը յաճախ իրենց մեղադրած ենք իրենց ինսմոց յանձնուած Մուրաւ Թափալիւսի վարժարանը կաթողիկոսեան տարածման գործիք մը դարձուցած ըլլալնին. բայց պէտք եղածին չափ չենք գիտած որ այդ վարժարանէն իրող թոյր այլակերտները «այլ» ցատէր Հայոց եղած են՝ հակառակ իրենց կաթողիկոսեանը, եւ թէ անոնցմէ ոմանք, եւ ամենին յանկեաններէն, Սերեբ, Թղեան, Անէմեան, եւն, մինչեւ իսկ կաթողիկոսութիւնը թողած են հայ եկեղեցու գիրիկ վերադարձած են. իսկ մէկ մասն ալ, Պէշեքթաշեան, Հեքիմեան, թէպէտ այդ դարձը չեն կատարած,

բայց ախարան Հայ են եղած, ի՞նքն ոչ աւելի, որքան ամենէն ազգաւոր լուսաւո չականը: Տեսէ՛ք ինչ կը գրենք Հռոմ տարուկները դարձած պապամոլ Հայերը «Մխիթարեան միաբանութիւնն Ս. Ղազարայ վանուց վեհնետոյն» տաղտուով իտալերէն գրեցի՛ր մը մէջ որ հրաբարարական է 1852ին:

«Ս. Ղազարու Մխիթարեան վարդապետները, աղգայնութեան սկզբունքով ցնորեալ, եւ հերձուածող եկեղեցւոյն հետ երեւակայական միաբանութեան մը ետեւէ վաղելով, կը ցանկան միացնել այս երկու ժողովուրդը եւ մի միայն ազդ կազմել. եւ այս պատճառաւ գացին երկրին տալէն րրեցիին խառնախոյոյ զեզ մը Հայոց հնուութեանց, թէ՛ ճշմարտ է եղեր եւ թէ՛ սուտ, որպէս զի յիշենցնելով արդեան Հայոց իրենց նախնաց քաջադործութիւնները, արթնցնեն զանոնք եւ հետամուտ ըլլան իրենց թագաւորութիւնը ստանալու, որուն միայն յիշատայը, անուրէր մնայած է այսօրուան օրս: Ասանց Ս. Ղազարու վարդապետաց երազներն են որոնց հաւատաշարք եւ հետեւողը պիտի իմանայ վերջապէս թէ զուտեղը ինքզինքը յոյճեցուցեր է: Այս նպատակին կը վերաբերին բոլոր ճգուները Չամչեան Հ. Միքայելին Ս. Ղազարու, Սակայն որքան Չամչեանց կան նէ աշխարհիկ վրայ կրնան գրել, գործակից ունենալով վեհնետոյն Մխիթարեան միաբանութեան ներկայ ինչ ապագայ վարդապետները, ի վերայ այսօր ամենայնի բան մ'ալ ըլլալիք չունին:»⁽¹⁾

Մխիթարեաններուն «ազգասիրութեանը» կարելի չէ աւելի նշանակալից ապացոյց մը գտնել քան իրենց «կաթոլիկ» թշնամիներուն այս տխուր էջը:

Եւ չեմ կրնար ինքզինքս արդիւն աշտեղ օրինակէ նամակ մը (գարձեալ «Արշալոյս Արարատեան» մէջ հրատարակուելով, զոր վեհնետին Մխիթարեան մը, Հ. Յովհաննէս Չոչեպեան, կը գրէր Բարդիւն իր Պոլիս գրտնուող երթորդոյն՝ անպայսի օրերու մէջ ուր կաթոլիկն ու լուսաւորչականի կիւրճ գրեւթէ ախարան մոլեղին ու ազգասիրո՞ւն զարձած էր որքան կրիկեան չըջանին պաշարը:

«Բայց ալեւսկիյէ կաթոլիկաց հալածութին բանը քեզմէ կը լսեմ. դաքց որ բանին մէջ որդիք, աւուրելից աղէկ բաղէք, որ պշտեւ զը դուք ալ բարբարան չերթաք. դուք ձեր ուղիդ քրիստոնէական հաւատը պահելով առանց խղճմտանաց ձեր ազգին ժամէն ես

մի՛ կհնաք երթալու. ան նամի չէ, սինովա չէ. հոն ալ նոյն Գրիգորիս ու Աստուածածինն է, որն որ Ձերեկին ժամը. այսր սեյի չկայ, եւ ասանկ կ'ըսեն նաեւ Ձերեկեանսն Ձերեկները, ու երբ կը լսեն թէ Հայոս ազգը երկու փրշայ եղած է կ'զմէր կը հալածէ, հոյսը բուն Հայեկուն հետեան, կաթոլիկները էջել են կ'ըսեն, որ այս պատճառով ստակէ կ'ելլեն, բանտը կը մտնեն, եւ այն, Ասանկ ըսելը լսուած է նաեւ նոյն փափին քարտիւնայներէն եւ փառլամենդներէն, որ մեր խեղճ միամիտ կաթոլիկները ազգաւորութեամբ անոնց ուղղորին թէ ինչ ու զոհ կ'ըլլան, ուստի դուք՝ ինչպէս ըսի՝ խելքերիդ զուխնիդ մոռվեցաք. դուք ազգաւ Հայէք, պէտք է որ ձեր պատրիարքին հնազանդ ըլլաք, որ յայտնի ճշմարտ հաւատոյ զո՞ք բան ձեզի թելիք է՝ ընելը, հապաշտ ղամ ձեզի պիտի բռնէ թէ Գաղղիկոսի ժողովը մի՛ ընդունիք. դուք ալ ըսէք թէ՛ մենք աստուածաբան չենք, անոր ուղիղ պատմութիւնը հաստատ չենք պիտի, թէ որ ան Ս. Աւետարանին ներհակ է նէ՛ չենք ընդունիր. եւ նոյնով կը նոյնօրէն Լամաներուս վրայ չգտորիք. զերեւորնով գիտեմ ըսածս. երեսուն տարին աւելի է որ Ձերեկիստանի մէջ ուղղափառ ըսածնեւ բանն հեռը կը վարորդէ, միշտ հետեւին կը բռնեն կ'ելլեմ, եւ այս կ'ըսեմ որ ճշմարտ քրիստոնէութիւնը Հայոս ազգին մէջ կը պիտի լինի, իմացիր աշխույիկն բոլոր ազգը (կաթոլիկ ըլլայ չըլլայ). եւ Ձերեկներուն խելացին եւ բարեպաշտն ալ ասանկ դատաւան կ'ընէ տեսնելով իրենց քրիստոնէութիւնը:

«Իսկ ընչհարապէս Ձերեկները այս հալածանաց բանին վրայ մատնարայ ընելով մեր բոլոր ազգը եօղուն լուսնցիկ տեղ կը դնեն, եւ Հռոմայի քաթիլն ալ կը սկզբաւրեն, եւ անողորմ, անգութ է կ'ըսեն, որ իրենց կեղծամոր սովորութեամբ պատճառ կ'ըլլան այն միամտութեան վնասուք. Այս կաթոլիկութեան մատուէն ալ մասնաւորապէս մեր հայ ազգին մէջ ինկած է, ան սկսելով ազգերնիս ամէն աղի իր հանդուստութիւնը կրոնացուցած պերպոյր եղեր է, եւ ասով մտախառն է բոլոր ազգաց ասփեւր, Տաճիկն, Հռոմիկն, Չրթիկն, նաեւ Ձերեկին: Ձերեկին կ'ըսեմ, որ անոնց հաւատքին գլխաւորները Հռոմայ բոլոր զեկիին մէջը խղղուած են: Տաճաւ շատ բաներ կան ըսելու այս մասին վրայ, բայց տեղս չառնիր. դիտեմ որ այս բանն մեր անմիտ ազգին հասկցնելու եւ ըղեղին խօթելու շատ գեղար է, որ մէյ մը արթնային եւ տեսնային թէ ինչ եալի մէջ ես:

(1) Այս հատուածը հրատարակուած է «Արշալոյս Արարատեան» լրագրին 1852 յունիս 20ի թիւին մէջ:

մով նամակը, որ կը խտացնէ՝ իր ամենէն մերկ անարուեստ, բնական ձեւին մէջ՝ Ս. Ղազարոս միաբանութեան ողորդիչ րուս խորրը պիտի բաւէր ինքնին, եթէ նոյն իսկ նկատի չառնէինք ինչ որ Միսիթարեաններն ըլած են հայ յեղութիւն ու գրականութեան համար, ապացոյցանալու թէ Միսիթարեան ինիշիարկութիւնը, հետո չալուսեանէ զբաժնուած տուն մը բլլալէ, բաժնուած Հայերը հայրենի օժախին կապող հանգրուան մըն է եղած ։

Պ. ՉԵՐԱՋ ԵՒ ԳԱՅՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պ. Չերազ իր թերթին վերջին թիւին մէջ կը հրատարակէ հետեւեալ տողերը ։

«Անհայտ» տնօրէնը, որ իր պաշտօնակիցներուն կը քարոզէ մեր ազատութիւնը մեր մէջը լուալ, իրրեւ անուանարկիչ դատի քայլած է Պ. Բրոքսեթ(1) Գալաքեան, օգիտիէ տ'Ալաքեան, որ հայ գաղթական, նոսրեան հաւարումներուն մէջ զինքը ամբաստանած էր, ինկտեմբեր ճինէ որ այս խոշոր գաղթականութիւնը պիտի պարզուի ֆրանսական դատարանին առջեւ ։»

Պ. Գալաքեանին զէմ զատ բանալու ուրոյման համար կը սպասէր որ այս ապուշ մեղադրանքն ինծի ուղղողներ չպակսէին, բայց չէի երեւակայեր որ այդ մեղադրանքն առաջին անգամ ինծի զէմ ուղղող Պ. Չերազը պիտի ըլլար, Պ. Չերազը որուն այս ամբողջ գործին մէջ բունք լրբունկ ընթացքը զիս այս ծայրագոյն միջոցին զիմեւ մղող զիսաւոր պատճառներէն մէկը եղաւ Աւելորդ չեմ նկատեր, քանի որ Պ. Չերազ ինքն իսկ ստիճի կ'ընտրէ, երկու բառով բացատրել թէ՛ զիս դատ բանալու մղող չարժանիքներուն բնութիւնը եւ թէ՛ Պ. Չերազին զերբ այս բոլոր ցած պատմութեան մէջ ։

«Անհայտ» ընթերցողները գիտեն այն հրեւելահայ զոյարտութիւնները որոնցմով Պ. Պ. Գալաքեան ու Գայաեան զիս ուղեցին անուանարկիչ Հայկական Միութեան տնօրէն ժողովի երկու անդամներուն ժող. այն վայրկեանէն իսկ ուր իմացայ այդ պարոններուն վարմունքն իմ մասիս, եւ պատուոյ ատեն այդ կազմել անաշխարհեցի, կարծելով թէ մեր միջոցը

պիտի բաւէր հակառակորդներս խելքի բերելու ։ Պ. Պ. Գալաքեանն ու Գայաեան զբաւոր խոստում տուած էին, ինչպէս եւ ես, առաջուց ընդհուրուց պատուոյ ատենայնայնայն վճիռը աբգ, փոխանակ խոնարհելու այդ վճիռին առջեւ (պատուոյ ատենին մեծամասնութեան վճիռն է որ միակ հեղինակաւոր վճիռը կը կազմէ) Պ. Գալաքեանը շարունակեց սրճարաններու մէջ ։ Բազմաթիւ Հայերու առջեւ, ինծի զէմ միեւնոյն անուանարկիչ զորոյցները տարածել ։ Պ. Չերազ, որուն Պ. Թամաշեան առաջարկած էր վճիռը նոյնութեամբ հրատարակել իր թերթին մէջ, մերժած էր, մինչդեռ նոյն ատեն կ'իմանալի որ Պ. Գալաքեանի բարեկամները «Շարժում»-ին եւ «Փիւնիկ»-ին կը զրկէին զիս վարկաբեկ ընելու ձգտող յօդուածներ (որոնք հրատարակուեցան քիչ յետոյ), եւ թէ ինքն իսկ կը պատրաստէր ամբողջ զերբ մը իմ վրաս, որ ընդհուպ պիտի հրատարակուէր վերջուպէս յուլիս 31 իրիկունը, կ'ըսեն Օրիանի սրահին մէջ, 100-150 Հայերու առջեւ Պ. Գալաքեանն կը կրկնէր ինծի զէմ այն միեւնոյն ամբաստանութիւնները զոր բանաձեւած էր պատուոյ ատենին առջեւ, եւ կը դատաւիտէր Պ. Պ. Թամաշեանն ու Ղաւբարեանը զոր իրեն դատաւոր ընդունած էր, Պ. Չերազ ոչ միայն ոչ մէկ ջանք չըրա, այս խոստանալութիւններն արդիւնէս, այլ իր բոլոր ուժովը բաջարեց Պ. Գալաքեանը (կարծելով, ողորմելի՛ն, թէ ա'լ ես «կործանած» էի եւ թէ պէտք էր հզորագոյնին կողմը բռնել)։ «Անախաղանց» այդ տարօրինակ երեկոյթին, եւ իր նախագահի դիրքին ի սպաս դրաւ պ. Գալաքեանին յաջողութիւնը զիս բացնելու, յաջողութիւն մը որ արդէն անխուսափելի էր այդ «պատրաստուած» սրահին առջեւ ուր դիւ չճանչցողներ կամ ինծի թշնամի կողմ անձեր կ'էին որբացործակ մեծամասնութիւնը կը կազմէին, եւ Պ. Չերազը մերժած էր պատուոյ ատենին վճիռը հրատարակել, ստորագրեց պաղթականային ժողովին հետեւեալ օրը խմբագրուած յայտարարութիւն մը որ բոլոր բարեկազման Հայերուն եւ թերթերուն ցրուեցաւ եւ ուր կ'ըսուէր թէ պ. Գալաքեանն այդ գումարման մէջ պարզեց պատուոյ ատենին մանրամասնութիւնները եւ ս'յն ծանր յայտարարութիւնները եւս եւս եւս պատուոյ ատենին ի վեր (մինչդեռ պ. Գալաքեանն այդ գումարման մէջ ուրիշ

(1) պ. Գալաքեան տանկեղէն լեզուի կրկնիչ է Բարեգալիւնեւան կենդանի լեզուաց վարժարանին մէջ ։

բան չէ ըրած բայց եթէ կրկնել միեւնոյն զրոյցները, ցոյց տալ միեւնոյն թղթիւնը զոր արդէն ներկայացուցած էր պատուոյ ատենանին վերջապէս պ. Զերադ իր թերթին մէջ հրատարակեց նոթ մը, ուր տեղեկութիւն կուտար այդ դումարման վրայ եւ իր ընդունած դատաւորները «քննադատող» Գալաքեանին ընթացքը բնական կը գտնէր ։ Պ. Զերադ ուրեմն իր բոլոր կրցածն ըրաւ որպէսզի պատուոյ ատենանը, այսինքն «մեր աշտոտ լաթը մեր մէջ լուալու» միակ միջոցը, կորսնցնէ իր ուժն ու նշանակութիւնը եւ չունենայ այն բարերար արդիւնքը զոր անշուշտ պիտի ունենար եթէ պ. Գալաքեանն եւ իր արքանականը պատուոց ատենանի մը նշանակութիւնը ըմբռնելու կարող մարդիկ եղած ըլլային ։

Ինծի համար անկարելի էր հանդուրժել որ նոյն իսկ պատուոյ ատենանէն յետոյ, իմ աւունս շարունակուէր այդպէս քաշկրտուիլ զաղթականային ժողովներու, շրջաբերականներու եւ լրագիրներու մէջ, աններելի պիտի ըլլար որ թոյլ տայի այս խաղաղութեան երկարագոյնը, որոշեցի ֆրանսական դատարանին դիմել, Եւ դատը որ տեղի պիտի ունենայ պեկոմբեր Նին, ոեւէ կերպով չի կրնար գալթակցութիւն մը համարուիլ, ու ընստ վընասակար չպիտի ըլլայ մեր ազգին, ամէն ժողովրդի մէջ կան անուանարկիչներ, հասարակ երեւոյթ մըն է տալ, եւ շատ բնական, քանի որ մարդկութեան ըստը հաստատենքուն մէջ կան, եւ միշտ պիտի ըլլան, ասկիւր նախանձոտներ, դատարանը պիտի որոշէ ինչ որ օրէնքը սահմանած է այդ կարգի արարքները զորոք անհատներուն համար, պ. Գալաքեանինն ազգավնաս ընթացքը հետեւող պիտի չունենայ այսուհետեւ ։ Իսկնթ ու իսկուտ զրոյցներու վրայ հիմնուելով հանրային գործիչ մը անուանարկելու եւ ատով մեր հանրային բարոյականը քայքայելու արեւտարի դրութիւնը, որ մեր մէջ սովորական դարձած է ատենէ մը ի վեր, պիտի խորտակուի ։ այս դատը ուրեմն «օգտակար» պիտի ըլլայ, նոյն իսկ «հայկական» տեսակէտով ։

Դանք հիմա պ. Զերադին անձնական դերին այս գործին ամբողջութեանը մէջ, Պ. Զերադ ընդունեցաւ անդամակցիլ Հայկական Միութեան ատէ ։ անօրէն ժողովին եւ երկու ամիս զորանակեցեալ անոր ։ պ. Զերադ ոչ միայն մատակցեցաւ անոր ։ պ. Զերադ ոչ միայն մատակցեցաւ անորէն ժողովին զորոշունութեա-

նը, —հետեւաբար ճանչցաւ անոր օրինաւորութիւնը, — այլ եւ ժողովին կողմէ գնաց անդամակցութեան հրաւիրել ի միջի խումբ մը բարեգործական Հայերու ։ պ. Գալաքեանը, որ ընդունեցաւ, գիտալով հանդերձ որ այդ ժողովին նախագահը պ. Իսախանէն էր եւ քարտուղարը եւ էի ։ Բայց պ. Զերադ որ չէր կրցած միութեամբիլ նախագահ կամ գոնէ քարտուղար ընտրուած չըլլալէն, ատիթի մը կը սպասէր վերջը լուծելու համար, ատիթը չուշացաւ, ժողովին նիստերէն մէկուն մէջ, վէճ մը տեղի ունեցաւ սա խնջորոյն վրայ թէ չըրջարեականին ներքեւ նախագահին եւ քարտուղարին հասցէին հետ գանձապահին ալ զըրուելու էր ։ գանձապահը, պ. Փրիտոնեան, Իսախանէն երկար ատենուան համար մեկնած ըլլալով՝ առանց ոեւէ հրահանգ թողու, անկարելի էր անոր հասցէն գործածել ։ ժողովը միաձայնութեամբ որոշեց նախագահին եւ քարտուղարին հասցէն միայն գնել ։ Դանի մը օր յետոյ, պ. պ. Գալաքեան եւ Գալաքեան նիստին մէջ անցած վէճը իր բոլոր մանրամասնութիւններով իմացած էին շնորհիւ պ. Զերադին, ու միանգամայն ձեռք անցնցած էին օրինակ մը ընթարիարկանին, որուն տպաւորութիւնը յանձնուած էր Միութեան «ազնիւ» գրադարանապետ Բաւմալեանէ քեւեռագէտին ։ Ինչ վայրկեանէն սկսեալ է որ պ. պ. Գալաքեան եւ Գալաքեան յայտնութիւնն ունեցան այն բոլոր տեղիներուն զոր պ. Իսախանէն եւ եւ գործած էինք, եւ քցցին պ. պ. Թամազեանին ու Դամբարեանին մօտ կատարել իրենց զրպարտողական պաշտօնը, որ ծնունդ տուաւ պատուոյ ատենանին ։

Պատուոյ ատենանին մէջ, պ. Զերադ եկաւ պ. պ. Գալաքեանին ու Գալաքեանին կողմէն վըկայել, հաստատելու համար անոնց մէկ ամբաստանութիւնը ։ պ. Զերադ իբր փաստ կը յիշէր զրոյց մը զոր իմացած էր անձէ մը՝ Հայկական Միութեան կազմութենէն տարի ու կէս առաջ ։ եւ սակայն, ենթադրելով որ իրօք համոզուած ըլլար թէ ես անազնիւ անձ մըն էի, պ. Զերադ առանց ո եւ է առարկութեան ընդունեցաւ երկու ամիս անդամակցիլ ինծի ։ չմոռնաւ դիտել տալ որ պ. Զերադ այդ անարդ ծառայութիւնը յանձն կ'առնէր մատուցանել այն պ. Գալաքեանին որ երկու տարի առաջ իր մէկ գրքոյկին մէջ, սա տողերը նուիրած էր իրեն ։

Ըստ մեզ՝ երկու պարույններու մէջ ալ մեծապէս հովաքոյնն ու մեծապէս լոյս տասխանատու ուղղութիւն մը՝ այդ Ձերապիւն հետեւածը։ Ձերապը նոյնն է երկէ, այսօր, յաւիտեան Սոյդ շիւ պղպայիցի մուտացկանք Պերլինի գոտւ թողուց Լոնտոնի գոտւ որ ձեռք առաւ, ասիկա ալ ձեռք ու հիմա Բեթերսպոլսի զորան չէմքին վրայ կայնած կողովորածայն «դորմութիւն» կը մընկէ։ Երբ անկից ալ ձեռնունայն ճամբուի (ուսիտի համարութիւն) իր շունչը պիտի առնէ Ուաշինկթոնի դրան առջեւ, յետոյ Պոլիս, վերջը կրկին Պերլին ու այսպէս յաջորդաբար։

(ի ԽԱՁ ՀԱՆ 27-Ա, էջ 22)

Պատուոյ ատեանին վճռին արձակումէն յետոյ, երբ Միւռթեան առժ. տնօրէն ժողովը իր նիստերը վերսկսաւ, պ. Ձերապ իր հրամարականը զրկեց, առաջ ու եւ պատճառաբանութեան, ոչ թէ նախագահ պ. Իսթէնտէրին, ինչպէս պարտաւոր էր, այլ դեր-նախագահ պ. Թամամշեանին։ Տեսութեան մը մէջ, պ. Թամամշեանին բացատրած էր յետոյ՝ թէ հրամարած էր որովհետեւ չէր ուզեր «ամբաստանութեան ենթարկուած» երկու անձերու անցնակից ըլլալ (օ՛, Արքայալոթեան արժանի հոգին), եւ պ. Թամամշեանին՝ ուղղած էր իր հրամարականը որ-վհետեւ ան՝ դեռ «ամբաստանութեան ենթարկուած» չլլալով՝ իր յարգանքը կը շարունակէր վաշինկէ, մինչդեռ պ. Իսթէնտէր պայեւս զրկուած էր այդ պատուէն։ Եւ երբ պ. Թամամշեան դիտել տուած էր թէ ամբաստանութիւններն այլ եւս գոյութիւն չունէին քանի որ չէին ապացուցուած, պ. Ձերապ պատասխանած էր թէ իր հրամարականը, թէեւ պատուոյ ատեանին վերջը յանձնուած, անկից առաջ շարադրուած էր, եւ թէ չը բաւէր որ մարդ մը ամբաստանութեան մը «ենթարկուի» որպէս զի ինքը մեծէ անոր հետ անդամակցել (կը կարծէ՞ որ Հոովմացուցուց պատմութեան մէջ գաւառի հերոս մը որ նկարագրի այս գլուխը դարձնող բարձրութեան հասած ըլլալ հրեքը)։ Բայց կը յուսար որ պ. պ. Թամամշեանն ու Լամբարեանն, իր օրինակին պիտի հետեւէին եւ տնօրէն ժողովը կազմավորուելով, նորմը պիտի ընտրուէր՝ որուն ինքը պիտի ըլլար նախագահը, պ. պ. Թամամշեան եւ Լամբարեան չունենան այդ ընթացքը, եւ գումարուեցաւ յուլիս 31ի ժողովը, որուն մէջ պ. Ձերապ, նախագահ, թոյլ տուաւ որ ոչ միայն պ. Իսթէնտէր եւ եւս դատափետուէինը, այլ եւ քննադատուէին ու նախատուէին պ. Լամբարեանն ու մանաւանդ պ. Թամամշեանը, որուն դեռ երբեք չէր յայտարար

առջ անքան ծայրագոյնէն փաղաքեւ յարգանք մը կ'ընծայէր, այդ նոյն գումարումին մէջ պ. Ձերապ թոյլ կուտար միանգամայն որ ապօրինի հռչակուէր կաղմութեանն այն առժ. Տնօրէն ժողովին որուն անգամն ըլլալ ընդունած էր եւ որուն նիստերուն երկու ամիս մասնակցած էր՝ առանց ու եւ առարկուած թեան։

Եւ պ. Ձերապ այս լիբը վարմունքը կ'ունենանար այն պ. Իսթէնտէրին հանդէպ, որմէ եւ իր ընկերներէն տարիներով նիւթական օժանդակութիւն ընդունած է Լոնտոնի մէջ իր թերթը հրատարակած ատեն, եւ որուն քով պատկանելի խուճէ մը կայ պ. Ձերապի կողմէ գրուած նամակներու, որոնք «Երախտագրութիւն» բառին բոլոր հոմանիշներովն ու անոր կցուիլ կըցող բոլոր սողուն վերադրիներով բեռնաւոր են։

Այն այն մարդը որ հիմա կը համարձակի մեղադրել զիս դատ բանալու որոշում տուած ըլլալուս։ Բուած բոլոր իրողութիւններս պայծառօրէն կ'ապացուցանեն որ եթէ ես ըստիպուեցայ այդ ծայրայեղ որոշումը տալ, պ. Ձերապն է ատոր գլխաւոր պատճառներէն մին։ Եւ դատը չէ որ կը կազմէ «գայթակղութիւնը», այլ դատին առաջնորդող ղեկպնէն եւ որ կը կազմեն մեծագոյն «գայթակղութիւններէն» մէկը որ պատահած ըլլան ու եւ ազգի մէջ։ Դատը պիտի ըլլայ այն բժշկական գործողութիւնը որ այդպիսի «գայթակղութիւններու» վերանորոգումը պիտի արգիլէ այլ եւս մեր մէջ։

Արդէն, պ. Ձերապ թող չկարծէ թէ իմ դատ բանալս կրնայ արդարացին իր այն բոլոր յօդուածները որոնք հայ ժողովուրդը Յրանսացուց սիրելի եւ յարգելի դարձնելու, հայկական դատը Յրանսային համակրելի ընելու պաշտօնն ստանձնած թերթի մը մէջ՝ Հայոց ներքին անձնական վէճերը կը փոխ ֆրանսացի ընթերցողներուն առջեւ, եւ այն յօդուածները մանաւանդ որ նպատակ ունին մեր դատին համար աշխատող կարգ մը Յրանսացիներու գործը վարկաբեկ ընել։ Սոյդ անբացատրելի անհեթեթի ընթացքին եւ իմ դատ բանալուս անջեւ ու եւ ստեղծութիւն չկայ, իմ բացած դատն օգտակար պիտի ըլլայ հայ ժողովուրդին. պ. Ձերապին այդ կարգի յօդուածները ոչ մէկուն եւ ոչ մէկ բանի օգտակար ըլլալու թնութիւն չունին, եւ խորապէս վնասակար են Հայոց դատին։

ԱՌԱՄ ԲԵՐ ՇԱՐԺՈՒՄԻՆ

«Շարժում»ի մէջ կէՏ ստանունով յօդուածագիր մը, «Անահիտ»ի վերջին թիւին մէջ «Կոնտոլնիւրուհամար» տիպոգրատով զրածին մասին խօսելով, մատնանել կ'ընէ իմ այն տողերս ուր կը խոստովանէի հայ յեղափոթեան մասին յայտնած գաղափարներէն ոմանց մէջ սխալած ըլլալս, եւ կ'ըսէ՝

«Չօգտանանի այս տողերը մեզի իրաւունք կուտան կարծելու թէ ան յամառ մարդ չէ, ընդունակ է իր սխալները ըմբռնել եւ արիւթիւնը ունի հրապարակաւ խոստովանելու իր սխալած ըլլալը»:

Ըստ իս՝ արիւթիւնները շատ խոշոր բառ մըն է սխալած ըլլալը խոստովանելու արարքին համար. առիթ ամենապարզ պարտականութեան մը կատարումն է (որովհետեւ անորոշութիւն չեմ սերեք այսպիսի ծանր խնդիրներու մէջ, առաջին առիթով պիտի ճշդեմ այն կէտերը որոնց վրայ սխալած ըլլալուս այսօր համոզուած եմ)։ Միայն պիտի հարցնեմ «կէտ»ին՝ ինչու՞ ղիտել չէ տուած իր այդ յօդուածին մէջ թէ այդ «արիւթիւնը» զոր ինծի կը վերագրէ, բացարձակապէս պակասած է միշտ «Շարժում»ին։ «Շարժում»ը հրատարակեց, ոչ թէ, ինչպէս կ'ըսէ «կէտ»ը, յօդուածներ որ իմ գաղափարներս կը քննադատէին (այդպիսի յօդուածներ հազիւ մէկ երկու. անգամ միայն եւ րեւցած են այնտեղ, եւ առոնց մասին երբեք զանգած չեմ յայտնած, որովհետեւ միշտ յարգած եմ կարծիքի տարբերութիւնը) որ զգուշ յօդուածներ, անստորագիր սրիկաներու կողմէ խմբագրուած, իմ անձն անուանարկելու նպատակ ունեցող։ Այդ յօդուածներուն մէջ յիշուած բոլոր զրպարտութիւնները յստակօրէն հերքած եմ «Անահիտ»ին մէջ։ «Շարժում»ը ուրիշ բան չէ ըրած բայց եթէ իր բարիգեան թղթակցին ստանունը փոխել եւ զրպարտութեանց նոր շարքի մը հրատարակումն սկսիլ, երբեք «Շարժում»ը բարեխղճութեամբ չէ ունեցած իր սխալը խոստովանելու, նոյն իսկ այնպիսի խնդիրներու մասին որոնց անհիմ ըլլալն իր խմբագրապետին անձնական բարեխղճներն իսկ իրեն ապացուցած են։ Եւ դեռ վերջերս, դիտնալով հանդերձ որ պ. Քալաբաքեանի ամբաստանութիւնները անհիմ էին, «Շարժում»ը հրատարակեց ամենազղուելի յստակած մը որ

անստորագիր վեռու մը պատուոյ ատենը, դատաւորները եւ իմ անձն տիղմերու մէջ կը թաթխէր (առանց վճիռն քնադիր յիշելու), եւ կարծեց ինքզինքն արդարացուցած ըլլալ յայտարարելով թէ այդ յաւելուածին պատասխանատու թիւնը հեղինակին վրայ կը ձգէր։ Հետագրքիքի եմ տեսնել թէ «կէտ»ը «արիւթիւն»ը պիտի ունենա՞յ հրապարակաւ խոստովանելու հասարակ պարտաճանաչութեան այդ վիթխարի պակասը որ միշտ յայտնուած է «Շարժում»ին ընթացքին մէջ (1)։

(1) Շատ աւելի բացատրելի եւ ներելի է ընդհանուր գաղափարներու արտայայտումին մէջ սխալ մը գործած ըլլալը քան անձի մը նկատարարին, անհատական կեանքին վրայ անճիշդ տեղեկութիւններ հրապարակելը։ Երկու շատ պատուաւոր մարդիկ կ'ընեն՝ հաւատարմութեամբ ծովածալ իրարու. բացարձակապէս ներհակ կարծիքներ ունենալ՝ միեւնոյն գաղափարին վրայ։ Որովհետեւ ընդհանուր գաղափար օգտին բան մըն է՝ իւրաքանչիւր անձի խառնուածքին եւ դիտողութեան զեանակին համեմատ գունափոխուող, միջոցեւ անձի մը նկարագիրն ու անհատական կեանքը չօգտփիլի, դիտու վերաքննելի բան մըն է. մարդու մը իարդիք օամեանեան զեանայատան հետ յարաբերութիւն ունենալը կամ չունենալը, Սուլթանին կեանքը բաժակ առաջարկելը կամ չառաջարկելը, ո եւ տարտամութիւն չեն վերցնէր, որոշ խնդիրներ են. անհրաժեշտ է միայն որ լրագրագետ մը այդպիսի խնդիրներու վրայ վճիռ մը արձակելէ առաջ՝ լրջօրէն քննէ իրողութիւնները եւ հրատարակէ միայն ինչ որ վստահ է թէ ճիշդ է։ «Շարժում»ի խմբագրապետ «Վարդօ»ին առաւել կամ նուազ ազնիւ նկարագրին, առաւել կամ նուազ մաքուր բարքերուն վրայ ինչի ղեղերով յօդուած դրկած են. բայց անոնցմէ ոչ մէկը չեմ հրատարակած, որովհետեւ ինծի երբեք չեմ կրնար ներել հրապարակել շտուգուած ամբաստանութիւններն ու եւ անձի նկատմամբ. իսկ «Վարդօ»ն՝ առանց խղճարտութեան՝ իր թերթին դուռը միշտ բացած է ո եւ է անցողի դի որ հակառակորդի մը վրայ մտառութիւն մը ունէր թափելու, որպէսթէ իր թերթը Ենի-ձամիի հանրածանօթ հաստատութեան մէկ ամենանճիշդն ըլլար։

Պ. ՋԵՐԱՋ ԵՒ ԵԱՐԺՈՒՄ

«Եարժում»ի խմբագրապետ «Վարդո»ն շատ կծու յօդուածով մը ձագկած էր Պ. Ջերազի ազդեցալիքը Ջարին ուղղուած, զայն կոչելով «արեւելեան ստրկութեան նմուշ մը», եւն : «Եարժում»ի ուրիշ թիւով մը «Վարդո» նոր յօդուած մը կը նուիրէր Ջերազի մէջ նորհրատարակութեանը որուն մէջ ոռու գիւնանգատի մը յայտարարութիւնները կը մշուէին Հայկական խնդրոյն մասին : «Վարդո» կը բողբէր այդ կարծիքներուն դէմ ոճով մը որ Պ. Ջերազին համար գգուական ըլլալէ հետո էր :

«Այ. Ջերազ, կը գրէր «Վարդո», այդ նշանաւոր գիւնանգատն անունը չէ յայտարարում. եւ մեզ թւում է որ այդ յօդուածը կարծես պատասխան լինի բոլոր այն իրաւացի քննադատութիւններին որոնք կատարուեցին Ջերազի հայ ազգի կողմից Ջարին ներկայացուած անձնաւ եւ մեր ժողովուրդը ստորագնող աղերսալիքի առթիւ... : Ինչպէս երեւում է, Ջերազ համակարծիք է ոռու գիւնանգատին հետ եւ շուտով ոռուսկան պաշտօնակիցներին պաշտպանի դերն եղ պիտի ստանձնէ : »

«Լ'Արմենի»ի գեկտեմբերի թիւին մէջ, այ. Ջերազ գորովալից ժպիտով մը կ'ընդունի այս ապտակը : պատասխանելով «Վարդո»ի այդ յօդուածին,

«Այ. Վարդո», կ'ըսէ, այն նկարուն ոճով, որուն զազնիքը ինքը միայն ունի(?).....» եւն :

Մենք ժողովրդական առած մը ունինք որ շատ աւելի նկարուն է քան «Վարդո»ին ոճը : «Մարդիկ կան, կ'ըսէ այդ առածը, որոնք երբ երեսունը թընեն, անձրեւ կուգայ» կ'ըսեն :

ԲՐՈՑԻ. Լ. ՄԱՐԻԹԵՆԷ

«Բրո Արմենիան» սապէս կը բացատրէ կողուստը զոր հայ ժողովուրդը կրեց Բրոֆեսոր Լէոն Մարիեյէի մահուամբ :

Խորին ցաւով է որ իմացանք մեր Լէոն Մարիեյէ աշխատակցին մահը Այնքան անհրաժեշտ աշխատութեանց, այնքան օգտակար եւ աշխիւ գործերու նուիրուած իր կեանքին մէջ, լայն բաժին մը տուած էր կեդեղեակ Հայաստանին պաշտպանութեան : 1896ին, երբ ամէն մարդ կը լռէր Ֆրանսայի ու Եւրոպայի մէջ, ինքը առաջիններէն մին եղաւ որ հանրոյնն բանախօսութեանց եւ ամապրի յօդուածներուն մէջ եւ

րեւան հանց Սուլթանին ոճիրները, թէպէտեւ կառավարութեանց սովորական եղող վատութիւնով մը իրեն զդացուցին թէ ասոյ հնազանդ պայտօնետայի եւ իրաւունքներէն անդին անցնիլ էր : Ֆրանսո-հայկական ջրմիթէին հիմնարկութեանը նպաստած էր այ. Իրէնէսիկ Լավիսի. պ. Բոյ Վիլյէի, Հայր Նարբէանի եւ Բասիէօր Մոնիէին հետ : Խաղաղասիրական ընկերութեանց համաժողովներուն՝ Յուդահանդիսի միջոցին, կուրդի որոշողութիւնները քուէարկել տուած էր Նպաստ մարտիրոս ազգին, եւ դեռ վերջերս հայկական խնդրոյն վրայ կը խօսէր Օթէլէ Սալիէթ Սալմանթ կատարուած բանախօսութեան մը մէջ : Ժամանակակից իրողութիւնները ցուցաբերու մէջ կը բերէր այն իոյն քննադատական մեթոտը զոր կը գնէր իր հոգեբանութեան կամ կ'ընդունէրու պատմութեան գործերուն մէջ, եւ առանց ունի ձառտասանական արտեանակութեան՝ միմիայն ճշմարտութեան զօրութեամբ բոլոր ունկնդիրները իր դատին կը համոզէր :

Ան պիտի անձնէ միայն հաւատարմ լի շողութեանը մէջ անոնց՝ որ զինքը ճանչցան ու հոգեբանական, նաեւ երախտագէտ հոգուոյ մէջ հեռուոր եւ անծանօթ բարեկամներուն որոնք իր անունն իմացած էին այն կարմիր երկրներեւուն մէջ ուր մարդ կը ջարդեն :

Բոլոր այն հայերը որ բարեբաղդութիւնը ունեցած էին մօտէն ճանչնալու Բրոֆեսոր Լէոն Մարիեյէ եւ գիտէին այն անկիւղ սէրն ու անձնուիրութիւնը զոր ան ցոյց տուած էր մեր դատին համար, պիտի կսկան այս տարածած կորուստին հանդէպ Մարիեյէ գլխաւոր նախադրիչներէն մին եղաւ Ֆրանսայի մէջ հայասիրական շարժման զարթոնքին, եւ մինչեւ իր վերջին վայրկեանը իր սիրտը մեղի հետ եղաւ, իր բոլոր ուժերը մեր դատին տրամադրութեանը նուիրուած մնացին իր տունը այն աշխիւ ոգիին շնորհիւ զոր ինքն եւ իր գլխալիչի կինը, — բարութիւնը անձնաւորեալ, — ստեղծած էին այստեղ, հայասիրական վառարան մըն էր : Մեր ժողովուրդը պիտի չմոռնայ այդ կեղեքուածներու սրտանց բարեկամ ու պաշտպան հանդիսացող Ֆրանսացիին անունը :

ԱՄՍԱԿԱՆԻ ԽՆԴԻՐԸ

«Ժող համար»ի վերջին թիւերէն մէկուն մէջ Պ. Վարանման, նախատանքի տարաքի մը տեղացնելէ յետոյ «Նորկեանք»ի նոր խմբագրու-

Թեան վրայ, զարմանք կը յայտնէ որ «Անահիտ»ը գնահատած ըլլայ այդ նոր ոգւով խմբադրուած «Նոր կեանք»ը, եւ գալթակազմ կ'երեւայ մասնաւորապէս՝ «ձափուտը»ներով յեղուած տեսնելով օրկանը կուսակցութեան մը զոր «մինչեւ հիմա լուրջ կը կարծէ» եղեր։

Եթէ լինենք թթու եւ չաքարէն անուշ ըլլալ պահանջելը միադարձել է, իմ այդ դատումս ալ կրնայ մեղանայի համարուիլ։ Այս նոր շրջանէն առաջ, «Նոր կեանք»ը, յեղափոխական կուսակցութեան մը հրատարակութիւնն ըլլալով ճանդերձ, ուրիշ բան չէր բայց եթէ գրական անգլաներու ժողովածու մը, օւր ամէն բան կար բայց ի յեղափոխական ազիւ։ Եսոր, այդ թերթը սկսած է ունենալ տան բովանդակութիւնը որ միայն համապատասխան կրնայ ըլլալ «յեղափոխական» կուսակցութեան մը ձգտումներուն։ Ես գնահատեցի այդ կերպարանափոխութիւնը, որովհետեւ կը սիրեմ ամէն արտադրութիւն մը որ առանց երկդիմութեան ուղղակի կը գործէ իր առաջադրած նպատակին, եւ գնահատումս չվարանեցայ հրապարակել, գիտնալով ճանդերձ որ արդեւ «Նոր կեանք»ին խմբագրութեան մէջ բաժին ունէր ան մը որ ինքն նշեկատմամբ անագին է գտնուած։ Երբ զորք մը գեղեցիկ է, ամենէն զգուշի թանը պիտի ըլլայ գալիս ուրանալ ու քարկոծել՝ այն միակ պատճառով որ անոր արտադրումին ծնունդ տուողներուն մէջ կայ մէկը որուն հետ անձնական ընդհարում ունեցած եւ։ Արդ Պ. Վարսամեան, որ մինչեւ հիմա հիացողներէն էր Պարթեւեանի առաջակի, որ նոյն իսկ «Ժող. համար»ին մէջ «հոյակապ» կը գտնէր անոր մէկ պատկերը «հայ օտապալի»ի հոգեբանութեան, հիմա կ'ուրանայ ոչ միայն գրական արժանիքն անոր «Նոր կեանք»ի մէջ հրատարակած էջերուն, այլ եւ անձնական առեւտրութիւնն անձէն ամբողջ գործին վրայ տարածելով, կը դատափետէ «Նոր կեանք»ի կերպարանափոխութեան երեւոյթին ալ ամբողջ, որ արդեւն է ոչ թէ Պարթեւեանի անհատական ճիշդին, այլ Վեր. Հնչ. կուսակցութեան արդի վարկութեան հաւաքական ոգիին։

Իսկ երբ Պ. Վարսամեան կը հռչակէ թէ «մինչեւ հիմա «լուրջ կը կարծէ եղբւր Վեր. Հնչակեան կուսակցութիւնը», ըսած կ'ըլլայ բան մը որուն չեմ երեւակայեիր որ համոզուած ըլլալու Լո՞ւրջ՝ Արփիարեանին «կեդրոն»ը... բայց զեւ երեկ պ. Վարսամեան խնդային կը մարէր Արփիարեանին «Մարտ»ը կարգաւով. ու ոչ մէկուն արեւանի «Մարտ»ը կարգաւով. ու ոչ մէկուն համար խորհուրդ մը չէ որ «Ժողովուրդին համար»ին իր ծրագրին էական կէտերէն մէկն ը-

րած էր Արփիարեաններուն, Զարթուսեաններուն եւ իրենց «կեդրոն»ին խաղաղութիւնները հրապարակելը Պ. Մ. Մ.՝ առաջին թիւին լոյս տեսնելէն քիչ օր առաջ՝ դիմացը կ'ըլլողին կը խոտաւար տարեկացեցի յայտնութիւններ որոնք «Ժողովուրդին համար»ի էջերուն մէջ պիտի փռէին Արփիարեանի կեդրոնին խառնադակութիւնները...

«Յայտնութիւն» ըլլալով, այդ թերթը մինչեւ հիմա ուրիշ բան երեւած չ'անցը բայց եթէ «Նոր կեանք»ին նոր շրջանին աշխատակիցներէն միւսներն անուրբ. — ինչ որ յայտնութիւն մը չէր այլ «գաղտնիութիւն» մը։

Բայց ինչ որ ամենէն աւելի տեղի կ'երեւայ ինքի պ. Վարսամեանի, ինչպէս եւ «Ժող. համար»ի միւս աշխատակիցներուն, «Նոր կեանք»ի զէմ ուղղած յօդածներուն մէջ, «ամսական»ի խնդրոյ մը յարուցումն է։ պ. Վարսամեան եւ իր ընկերները, «ամսական»ուր պաշտօնային բացատրութիւնը իրենց գերագոյն նախատինքը կը նետեն Պարթեւեանին երեսին, եւ անոր կը վերագրեն ամսականի փոխարէն գաղափարներու յանկարծական փոփոխութիւն մը։ Նախ, եթէ յեղափոխական թերթէ մը խմբագրութեանն աշակցելու համար ամսական մը ընդդիմելը յանցանք մըն է, ինչպէս բացատրել այն խանգակաթ համակրութիւնը զոր «Ժ. հ.», իր մարդիկները հիմա ցոյց կուտան Պ. Զարթուսեանի, որ երեք տարի շարունակ ամսական»ուր պաշտօնային մը եղաւ «Նոր կեանք»ին, եւ չեմ գիտեր թէ ո՞րն է փոփոխութիւնը զոր «Ժող. համար»ի խմբագրիները կը տեսնեն Պարթեւեանին մէջ՝ «Նոր կեանք»ին աշխատակցելու սկսելէն ի վեր։ Ամենատարբարկան արդարութեան զգացումը պարզ կը զո՞ւ ո՞ւր է անկողնակալ մարդու վրայ՝ հոյակապութեամբ տարբերութիւն չկայ Պարթեւեանի «Ժող. համար»ին մէջ հրատարակած յեղափոխական ոգւով նորալէզպէտէն ու «Նոր կեանք»ին յօդածներուն միջեւ. եւ թէ իրական փոփոխութիւնը «Ժող. համար»ին մէջ է որ տեղի ունեցաւ, փոփոխութիւն մը որ չի բացատրուիր, չ'արարուած ու եւ թէ բացայայտ, տրամաբանական շարժարթով. այդ թերթը, որ «յեղափոխական» նորալէզպէտ ու քերթուածներ հրատարակեց, հիմա կը սկսի հայ ժողովուրդէ հաւաքել վերագաւառու ճիշդ այն «Մտապալի»ի քաղաքականութեան որուն զէմ Պարթեւեանին գրած էջերուն «Ժող. համար»ին մէջ երեք ամիս առաջ «հոյակապ» կ'անուանէր պ. Վարսամեանին։

Իսկ, ինքնին, այդ արհամարհանքը ամսականով գրական գործ մը կատարող գործիչին համար՝ անիրատու եւ անազնիւ կը գտնեմ: Ամսականի փոխարէն գաղափար փոխելը դատապարտուի է անշուշտ, բայց «Ժող. համար»ը նոյն իսկ ամսականով գրականութիւն ընելը, «գրականութեամբ ապրիլն» է որ մեզք մը եւ ստորնսցում մը կը համարի. «Ժող. համար»ի խմբագիրները, որ քեմերնին ուսեցուցած սարաֆի հպարտութիւնով մը ամէն վայրէկեան կը շփոթեն իրենց «գրամ ունեցող», «գրականութեամբ ապրելու կարօտ չեզոք» մարդոց հանգամանքը, նախատած կ'ըլլան նոյն ինքն Դրականութիւնը, ենթադրել տալով թէ գրչով ապրելու մէջ ամօթալի բան մը կայ, եւ միանգամայն ապուշ բան մը ըսած կ'ըլլան կարծելով թէ գրող մը անպատեհառ անկողմէ նակալ եւ անշահախնդիր կ'ըլլայ՝ որովհետեւ փառայ ունի:

Ա. ՉՕՊԱՆԵԱՆ

Յ. Գ. Ամէն ոք կը յիշէ որ երբ 1900ին «Բոս Արմենիան» եւ Անահիտը ծանուցին թէ ֆրանսական կառավարութիւնը երեք զրահաւոր զրկած էր Այնթապի մէջ պատրաստուող ջարդին առաջին առնելու համար, պ. Չերազ բազմաթիւ յողաածներով ճգնեցաւ սուտ հանել այդ լուրը, պնդեց թէ այդ նաւերը զրկուած էին միմիայն Պէյրութի մէջ ֆրանսական ազդեցութիւնը վերականգնելու համար եւ թէ ֆրանսական կառավարութեան այդ արարքը ո եւ է կապ չունէր Հայերուն հետ: Անկից ի վեր, կարգ մը թերթեր իրենց զուարճութիւն

մը զարճուցին այդ եղելութիւնը մասալի մը պէս ներկայադասնելն ու ծագրելը: Արդ, նոյն 4ի նիստին մէջ (1) պ. Տեղբասէ հետեւեալ յայտարարութիւնն ըրաւ. այդ խնդրոյն մասին.

«Հայոց եւ իրենց ողբալի կացութեանը մասին կը խօսիք, բայց, պարոններ, ես երբեք անտարբեր չեմ գտնուած անոնց նկատմամբ: Եթէ կարելի չէր դիտնալ այն դիւանագիտական ճնշումը, զոր բարեկամ պետութիւններու աջակցութեամբ Դրան վրայ բանեցուցած էմ, 1894ի, 1895ի եւ 1896ի դէպքերուն կրկնուելը արգիլելու համար, որովհետեւ ամենէն արգիլնաւոր դիւանագիտական գործունէութիւնը ամենէն աւելի աղմուկ հանողը չէ, չստեղծեցա՞ւ ստիպան որ վերջին ձեւ մեռնէրը՝ Միջերկրականի ֆրանսական նաւատորմը փոքր-Ասիոյ ծովափունքներուն մօտ երեցաւ ճիշդ այն պահուն երբ սպառնալիքներ կը թուէին կուտակուիլ քրիստոնեայալք գաբնակութեանց գլխուն վերեւ: Եւ զիս այս տարի, նոյն իսկ այս տարի, ջանի մը ամիս առաջ, ըստ որում վտանգը կը թուէր սպառնալ Իսթնաթէրունի մօտ դանուող Այնթապ գաւառակի հայերուն եւ քրիստոնէից, չստեղծեցա՞ւ որ զրահաւոր յաճախորդներու նաւաբաժինը յանկարծ խարխախ նետեց Իսթնաթէրունի ծոցին մէջ» (2)

(2) Երեք նաւերը գացած էին նախ Մերսին, ինչպէս Բոս Արմենիա ծանոց, եւ յետոյ Իսթնաթէրուն, յետոյ Պերութ, եւն, պ. Տեղբասէ իսթնաթէրունը միայն յիշած է, որովհետեւ Այնթապի ամենէն մօտ նաւահանգիստն է ան, եւ հոն է որ ծովակալ Քալեարը ցամաք ելլելով իրեն յանձնուած պաշտօնը կատարեց ի նպատակ հայերուն:

(1) Այդ ճառին, ինչպէս ֆրանքո-թուրք վէճին լուծմանը մասին՝ պիտի խօսիմ Անալիսի յառաջիկայ թիւով: